

23.

O IDEOLOGIJI I KNJIŽEVNOSTI U ESEJIMA MILIVOJA MAGDIĆA U *SPREMNOSTI*

Ivica Matičević

UDK: 821.163.42Magdić, M“1942/45“(049.3)

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Sažetak: U kontroliranom prostoru javne riječi za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske javljali su se autori i njihovi tekstovi u kojima su tematske i značenjske *pukotine* vodile do kritičkih opaski o odnosu ideologije, vlasti i kulture. Da u povijesnom, pa onda i u književno-povijesnom motrenju nema plošnih, crno-bijelih slika, preduvjerenja i dovršenih zaključaka, pokazuje i istraživanje književnokritičkog diskursa tijekom četiriju ratnih godina. Nikada hrvatska književna kritika nije bila – a pouzdani su vodič tomu njezini istaknuti predstavnici od Vraza naovamo – jedino i isključivo osvrtnanje na književno djelo, već i na društveni kontekst ili barem na neki njegov važan dio. Upućen i savjestan (možebitno i hrabar) kritičar-intelektualac nije zatvoren u kulu bjelokosnu, on ne poznaje poetsko *savršenstvo izolacije*, upravo zagledan u život oko sebe on pokušava svoja razmatranja i analize interesno-predmetne *jezgre* i životne (ideološke, političke) *ljuske* uklopiti i u konkretne poglede na literaturu. Književna kritika u NDH pokazuje u tom smislu svoje prepoznatljivo kritičko lice koje znatno odstupa od predvidljive i očekivane maske režimske podobnosti i puke glorifikacije vladajuće vlasti. Raspravljajući o književnim i umjetničkim pitanjima (ili se upravo skrivajući iza njih!), književni kritičari-intelektualci znali su uputiti i kritičke strelice samim čuvarima hrvatstva, kako si je već tepala ustaška vlast. Jedan od njih, po mnogočemu specifičan, bio je i Milivoj Magdić, bivši komunist, ali i nezadovoljnik aktualnim režimom u NDH, u čijim će se odabranim esejima objavljenima u tjedniku *Spremnost* (1942.–1945.) pokušati odrediti granice kritičkog prostora slobode, tj. one tematsko-semantičke i smisaone pukotine koje su vidljivo zasijecale u prividno stabilan, čvrst i monolitan način razmišljanja o odnosu i položaju književnosti/kulture i vlasti.

Ključne riječi: Milivoj Magdić, tjednik *Spremnost*, hrvatska književna kritika, ideologija, književnost u NDH, Vladimir Nazor, Milan Šufflay

---

Književna povijest, poznato je, ne trpi crno-bijele slike, osiromašene vizure koje su jednom zauvijek zaključane i zamračene, spremljene u ropotarnicu utvrđenih istina. Ono što se u jednom kontekstu čini kao dovršeni spoznajni kôd, a onda i kao repeticija općih mjesta i okamenjenih formula, napose kad takva slika nastaje pod utjecajem ideoloških i političkih pritisaka, novim se istraživanjima u izmijenjenim društvenim uvjetima može

uspješno prevesti u dinamičan proces razbijanja okoštale spoznajne jezgre i recepcijskih navika. Govorimo o prepoznavanju pukotina i zakritih rezova, o šavovima u ljusci koji skrivaju naizgled poznatu jezgru, o novim elementima u sustavu koji ga nužno mijenjaju i dopunjuju, galvaniziraju dodatnom spoznajnom energijom, prevode njegovu simplificiranu, ideološki opterećenu matricu u mrežu novih informacija i pogleda. Prosudbena podloga postaje bogatija, optika objektivnija, a uvidi u predmet obrade vjerodostojniji. Zbog političkih i ideoloških razloga, a s tim u vezi i zbog barijera koje je uporno nametala najgora od svih vrsta cenzura – autocenzura (strah kao marljivi korektiv zbilje!), više od pola stoljeća dosljedno su zanemarivani i prešućivani materijalni dokazi o postojanju aktivne književno-kulturne produkcije za vrijeme NDH. Knjižnice i arhivi čuvali su nepoznatu građu, a u književnopovijesnim pregledima zjapila je praznina. Konačno, netom prije političkih i društvenih promjena u 1990-ima načinjen je važan korak: baveći se kritičkom recepcijom Krležina lika i djela, prvi je opis kulturnog i književnog života endehaških godina predočio Stanko Lasić u trećoj knjizi svoje *Krležologije*, u opsežnoj studiji koja je podjednako progovarala sustavnom, informativnom, kritički odmjerenom analizom kulturnog života u NDH, kao i poticajima koje je isijavala u zonu djelovanja budućih istraživanja: “Vjerujem da će ovaj bogat i zanimljiv predmet privući književne povjesničare svih metodoloških orijentacija i da će oni u njemu otkriti stvari koje i ne slute. Unaprijed sam ljubomoran na svakoga tko bude imao vremena, znanja i strasti da se time bavi”.¹

Proučavanje književnosti i kulture za vrijeme NDH u posljednjih dvadeset godina, otoliko je Hrvatska samostalna država, nije donijelo množinu relevantnih radova, kako se to očekivalo u ranim devedesetima kada su konačno na svjetlo dana trebali izaći rukopisi iz zabranjenih ladica. Famosne ladice, pokazalo se, uopće nisu bile pune, ali su se s vremenom ipak počele popunjavati: postupno se krenulo u ozbiljnije utvrđivanje popisa, propisa i opisa književnih i kulturnih zbivanja/činjenica/okolnosti četiriju ratnih godina u urbanim hrvatskim sredinama. Pokrenuti su istraživački projekti, objavljene prve bibliografije, studije, monografije, nepoznati arhivski materijal...² Percepcija razdoblja se promijenila, a povijesni opis postao zaokruženiji, puniji, otvarajući pogled u dalje i dublje... Slika razdoblja je, dakako, još uvijek u nastajanju, a nove teme traže svoje istraživače – autore.

U proučavanju i utvrđivanju profila književnokritičkog diskursa za vrijeme NDH, napose u zagrebačkoj periodici, razvidne su *pukotine* koje otvaraju potencijalno novi pogled na intelektualno djelovanje hrvatskih pisaca, kritičara i publicista u režimski strogo kontroliranom prostoru javne riječi.³ Dinamična praksa književne kritike u okviru koje su odapele i kritičke strelice prema čuvarima vjekovnog hrvatstva, kako su si već obligatno tepali ustaški prvaci, potire uvriježeno mišljenje kako se u to zloguko vrijeme nije događalo ništa što bi odstupalo od pukih lauda Pavelićevu režimu i glorificiranja ustaške borbe, odnosno od zagovora tzv. ustaške književnosti, poetike ognjišta/grude, ideološki angažirane književnosti. Književna kritika, a tu mislimo na širok raspon estetičkih, književnoteorijskih i književnopovijesnih tekstova te kontaktne, praktične književne kritike i esejistike, sve ono

¹ Stanko LASIĆ, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži. Knjiga treća. Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska (10. 4. 1941 – 8. 5. 1945)*, Zagreb 1989., 111.

² Tu mislim na istraživanja, studije i monografije književnih povjesničara Branimira Donata, Dubravka Jelčića i Ivice Matičevića te kazališnih povjesničara Tomislava Sabljaka i Snježane Banović. Tomu treba pridodati i veći broj radova hrvatskih povjesničara o različitim endehaškim temama unutar kojih se manje ili više spominju i kulturne i književne prilike (T. Macan, M. Jareb, A. Labus, V. Aralica) kao i radove Z. Despota, publicista s teološkom naobrazbom.

³ O tome vidjeti Ivica MATIČEVIĆ, *Prostor slobode. Književna kritika u zagrebačkoj periodici od 1941. do 1945.*, Zagreb 2007.

što bi moglo odgovarati anglofonom pojmu *criticism*, postaje za pojedine protagoniste jedini, iako uvjetan prostor slobode, zaklonište pred tiranijom svakodnevnice, komfor koji su si mogli priuštiti samo oni koji su se intelektualno usudili i oni koji su znali pronaći način kako izreći svoj sud. U suradnji s liberalnijim uredničkim postavama u zagrebačkoj periodici, kritičari su svoju poziciju branili/osvajali ili smišljenim retoričkim nastupom s naglašenom metaforičkom podlogom, poput Antuna Barca u esejima o slobodi šutnje i književnim komarcima u Matičinoj *Hrvatskoj reviji*,⁴ ili u posve konkretiziranim prikazima pojedinih umjetničkih stilova kojih se, prema općem naputku književnih i inih ideokrata, valjalo kloniti u stvaralačkoj praksi, a dobar su primjer za to članci Jakova Ivaštinovića koji u studentskom listu *Plug*, koji su inače neposredno nadzirale ustaške vlasti, objavljuje nekoliko članaka o podsvjesnom u umjetnosti i slovačkom nadrealizmu u kojima otvoreno spominje i srpske nadrealiste kao poznate predstavnike nadrealističke poetike.⁵

U dvama esejima koji čine tematsku i misaonu cjelinu svoje je zamjedbe o odnosu ideologije, politike i književne kritike iznio politički analitičar *Spremnosti* Milivoj Magdić.⁶ Posve pod utjecajem filozofa Ortege y Gasseta, kojemu je za NDH prevedeno nekoliko kraćih eseja ali i glasovita knjiga *Pobuna masa* u srpnju 1941. s pokojim cenzorskim rezom,⁷ Magdić smatra kako je ideologija i politika toliko zavladała svim područjima ljudskog života, tako i kulturom i književnošću, da je od njih načinila svoje sluge. Agresivni prodor neobrazovanih, nekompetentnih i primitivnih pojedinaca, predstavnika čovjeka-mase kojemu je stalo samo do osobnih probitaka i vlastite materijalne koristi i društvene moći,

⁴ Antun BARAC, "Književni komarci", *Hrvatska revija*, 16/1943., br. 4, 197.-202.; ISTI, "Sloboda šutnje", *isto*, br. 10, 549.-556.

⁵ Jakov IVAŠTINOVIĆ, "Umjetnost kao podsviestno", *Plug*, 1/1944., br. 2, 5. III. 1944., 3; ISTI, "Dvie, tri o slovačkom nadrealizmu", *isto*, br. 8, 20. VI. 1944., 5.

⁶ Milivoj MAGDIĆ, "Književnost i politika. U kojem se vidu javlja potreba kritike?", *Spremnost*, 3/1944., br. 111-112, 11.; ISTI, "Potreba kritike", *isto*, br. 144, 2.

O životu i djelu M. Magdića vidjeti u: Jure PETRIČEVIĆ, "Milivoj Magdić (1900.-1947.)", *Hrvatska revija*, 5/1955., br. 4, 371.-373.; Krunoslav DRAGANOVIĆ, "Sjećanje na Milivoja Magdića", *isto*, 13/1963., br. 2, 187.-198.; "Milivoj Magdić", *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997., 249.-250.; Zvonimir DESPOT, "Životopis hrvatskoga publicista Milivoja Magdića (1900.-1948.)", *Časopis za suvremenu povijest*, 30/1998., br. 1, 105.-116.

Tjednik *Spremnost. Misao i volja ustaške Hrvatske* izdavao je Ustaški nakladni zavod. Prvi je broj izašao 1. ožujka 1942., a posljednji, 168. broj, 6. svibnja 1945. Za tisak je izabran, kako je to priopćilo uredništvo u prvom broju, "bolji gladki novinski papir, koji je posebno prikladan za slike", a tjednik se tiskao u velikom novinskom formatu uglavnom na 12 stranica, osim prigodnih brojeva za uskršnje i božićne blagdane koji su tiskani i na 30 stranica. Od br. 1 do br. 38 ravnatelj *Spremnosti* bio je Ivo Bogdan, odgovorni urednik Zlatko Petrak, a od br. 39 glavni je urednik i ravnatelj Tias Mortigijija, dok Petrak ostaje odgovorni urednik. Mortigijija je bio urednik sve do božićno-novogodišnjeg dvobroja 149-150, a smijenio ga je službeno 2. siječnja 1945. ravnatelj Ustaškog nakladnog zavoda Mirko Puk. Od br. 151 (7. siječnja 1945.) postavljen je za ravnatelja Franjo Nevistić, stožernik Ustaškog sveučilišnog stožera, koji je na tom mjestu zamijenio Milivoja Karamarka nakon što je ovaj utamničen zbog navodnog sudjelovanja u puču Vokić-Lorković. Od br. 154 u impresumu se više ne pojavljuje ni Petrakovo ime.

⁷ José ORTEGA Y GASSET, *Pobuna masa*, Zagreb 1941. "Izraz 'masa' uveo je na velika vrata španjolski filozof Ortega y Gasset svojim djelom *Pobuna masa*. Knjiga se u prijevodu Zlatka Gašparovića u Hrvatskoj pojavila 1941., kada ju je razgrabila intelektualna krema Zagreba i Hrvatske. No, misli su Ortega y Gasseta bile hrvatskim intelektualcima poznate davno prije, iz njemačkoga prijevoda njegova slavnog djela iz 1936., pa je ono grabljenje prije pokazatelj slave toga mislioca među Hrvatima, nego želje za novim znanjem. (...) U hrvatskom prijevodu Zlatka Gašparovića iz 1941. misao glasi: "Bez sumnje treba nadmašiti liberalizam XIX. vijeka. Ali upravo to ne može učiniti onaj režim, koji izjavljuje da je antiliberalan." Isti je odjeljak preveden na hrvatski 1937. godine, u *Savremeniku*, glasilu Društva hrvatskih književnika, gdje glasi: "Nema sumnje da se liberalizam XIX. stoljeća mora nadvladati. Ali fašist, koji se izdaje za antiliberalan, nije baš za to sposoban." (J. ORTEGA Y GASSET, "Riječ o nevolji Evrope (iz Pobune masa)", *Savremenik*, Zagreb, 3/1937., 90.-91.). Spomen je fašista u izdanju iz 1941. izostavljen i u nastavku teksta pa zaključna misao odjeljka glasi: "Ovdje sam govorio samo neizravno o boljševizmu itd. (...)" (117). Iza ovoga "itd." stoji fašizam iz izvornika (usp. Jose ORTEGA Y GASSET, *Pobuna masa*, Zagreb 2003., 116., 117.)". O tome vidjeti u: Višeslav ARALICA, *Matica hrvatska u NDH*, Zagreb 2009., 47.-48. i d.

posljedovala je nivelacijom svih kulturnih i estetskih vrijednosti u suvremenom europskom društvu i vladavinom mediokriteta i diletanata. Nekritičkim prihvaćanjem ideološke i političke matrice kao sigurne baze za javni uspjeh, diletanti su postali gospodarima neukusa i iskrivljenih stavova o kulturnim i književnim vrijednostima. Budući da svojim intelektom nisu sposobni stvoriti istinska djela umjetnosti te podastrijeti duboku, stručnu i uvjerljivu kritiku umjetnosti, pripadnici ljudi-mase proizvode surogate, lažnu umjetnost, lažne vrijednosti i potkupljivu kritiku. Masovna civilizacija imitira pravu umjetnost, a njihova kritika nije ništa drugo do politička angažirana publicistika. Vrlo je mali broj europskih intelektualaca koji se uspio othrvati navali ideoloških i političkih mamaca, a kao "svietli" primjer umjetnika koji se u svojim djelima bavio politikom, a da nije postao njezinim "služnikom", Magdić navodi, bez ograda i ustručavanja, upravo Thomasa Manna, poznatoga protivnika nacizma. Ratna su previranja samo pogoršala to stanje, i svijet je danas više nego ikad zahvaćen duhovnim nihilizmom. Budući da umjetničke književnosti nema bez slobodne kritičke misli koja će je identificirati i usmjeravati, jedini je način "razčišćenja" te situacije uspostavljanje konstruktivne politike. Na tome mjestu Magdić vidi povijesnu ulogu tzv. intelektualne narodne elite koja se mora boriti protiv vladajućih principa masovnosti, nekritičnosti i nivelacije vrijednosti nastale agresivnim djelovanjem političkih i ideoloških snaga: "Vratiti izključivo književne oznake književnosti, predstavlja zato veliki zadatak za sve one, koji nisu podlegli suvremenim tendencijama niveliranja. Na tom poslu potrebno je, prije svega, odvojiti književnost od politike, a to će se postići njezinim uklanjanjem od suvremenih ideoloških borba, koje u svom sadanjem vidu, uobće nemaju posebnog značenja za poviest duha. Književnost treba djelovati izključivo svojim sredstvima a time će se i zaustaviti prodiranje netaleata u nju".⁸

Magdić zagovara napuštanje pasivnog odnosa spram zbilje i zalaže se za dinamičan i djelatan sukob intelektualaca s politikom; na njima je stalna odgovornost da društvenu pasivnost nametnutu političkim djelovanjem preokrenu u dinamičan proces preispitivanja. Zrelost pojedinaca i nacije očituje se u stupnju osamostaljenja kritičke djelatnosti. To posebice važi za hrvatsku naciju koja je predugo robovala vlastitom političkom traženju i oblikovanju, zapuštajući pritom konačno dovršenje svoga nacionalnog bića na kulturnom i socijalnom planu. Postojanje kritičke slobode dokaz je stabilnosti nacije i zdravih odnosa u njezinoj svakodnevnoj egzistenciji, a to je nešto što Hrvatska tek treba dostići u borbi s "kulturnim primitivcima" i "parasitizmom na području kulture": "Dok je u drugim zemljama europskog kulturnog kruga politika u svoje vrijeme bila oružje kritike, kod nas bi se politika čestoput htjela izkoristiti kao instrumenat osobne zaštite parazitizma. Svaki kritički stav prema njihovim nezrelim i netaleantiranim proizvodima oni stigmatiziraju kao atentat na nacionalne interese. Takvim metodama uspjeli su zagušiti mnogi kritički stav tako, da ljudi od ukusa i znanja danas često krzmaju ulaziti u kritičko ocjenjivanje pojavâ našeg kulturnog života. Jer, kulturni parazitizam u našem zbivanju ne stavlja samo u pitanje nacionalnu izpravnost njima neugodnih kritičara. On ih je u stanju onemogućiti i u socialnoj egzistenciji. *Uzpostava objektivne i stručne kritike predstavlja za razvoj naše kulture absolutnu potrebu*" (istaknuo M. M.).⁹

Apostrofirati protivnika nacizma i tadašnje njemačke politike Thomasa Manna kao uzornoga pisca, prikazivati Hrvatsku kao zemlju u kojoj na području kulture vlada "para-

⁸ M. MAGDIĆ, "Književnost i politika", 11.

⁹ M. MAGDIĆ, "Potreba kritike", 2.

sitizam”, primitivizam i “vašarska vika novih snaga” te tvrditi u središnjem nacionalnom tjedniku koji su osnovale ustaške vlasti, kojemu je sam Pavelić dao ime a izdavao Ustaški nakladni zavod, kako hrvatska nacija još nije postigla svoje potpuno socijalno i kulturno oblikovanje a ideal istodobno tražiti u zemljama zapadnog kulturnog kruga s kojima stalno uspoređuje Hrvatsku, dokaz je Magdićeva hrabrog i kritičkog duha te otvorenosti uredništva *Spremnosti*, ponajprije povjesničara i novinara Tiasa Mortigijje, da omogući upravo ono što je zagovarao sam Magdić – potrebu kritike oslobođene ideološkog i političkog pritiska, potrebu kritike koju će iskazivati nezavisni intelektualac u uređenoj građanskoj državi.¹⁰ Negdašnji marksist, otpadnik iz komunističkih redova i zagovornik hrvatske državne samostalnosti i demokratskog uređenja, kritičar njemačkog i talijanskog utjecaja na NDH koji, dakako, nije bio član ustaškog pokreta, kao ni većina suradnika *Spremnosti*, autor nekoliko politoloških brošura, počeo je sve češće pisati o intelektualnoj snazi i pravu intelektualaca na slobodno oblikovanje mišljenja. Esejima o kritici u oblasti kulture i književnosti, kao dijelu općedruštvene kritike, pridružuju se u tome smislu još napisi o intelektualcima hrvatske moderne odnosno o Vladimiru Nazoru kao specifičnu slučaju intelektualne neodgovornosti. Polazeći od novoobjavljenih autobiografskih fragmenata modernističkog pjesnika Mihovila Nikolića, Magdić pokušava odrediti njihovo značenje za spoznaju duhovne slike razdoblja moderne.¹¹ Nikolićevi zapisi iz života, koji su Magdiću daleko važniji od njegove poezije, svjedoče kako su upravo slobodnomisleći intelektualci bili pokretači novih strujanja i spona Hrvatske s europskom kulturom. Bez njihovih duhovnih, istodobno i patriotskih akcija na razmeđu stoljeća ne bi bio moguć uspon hrvatske kulture i književnosti nakon 1918., sve do aktualnog stanja u NDH. Zato zahtijeva Magdić, a to zvuči i kao upozorenje službenoj vlasti, da se ni u “suvremenom hrvatskom razvoju” ne umanjuje uloga intelektualaca, jer bi svaki takav pokušaj “morao uroditi katastrofalnim posljedicama”.

Slučaj Vladimira Nazora, pak, primjer je intelektualne neodgovornosti.¹² Zašto je Nazor otišao u partizane, pitanje je na koje Magdić pokušava odgovoriti na temelju analize motiva nekih Nazorovih pjesama iz zbirke *Pjesme partizanke* i prijeratnih tekstova te povezanosti Nazorove obrade određenih motiva s onima iz poezije drugih partizana, Branka Ćopića i Radovana Zogovića. Dio argumentacije za svoju tvrdnju o Nazoru kao promašenu intelektualcu Magdić pronalazi i u analizi brošure o pjesniku koju je napisao Moša Pijade kao i u Nazorovim govorima održanima u Glini i Otočcu početkom 1944. Uvid je, dakle, u partizansku književnu produkciju i njihov propagandni materijal bio sasvim dobar u Zagrebu. Nazor odlazi u partizane, smatra Magdić, zbog svoje životne težnje da pretvori riječ u djelo. Posrijedi je konačno razrješenje intimnoga, psihičkoga Nazorova problema o tome kako da poveže aktivizam i dinamizam koji izbija iz njegovih stihova s vlastitim životom koji je bio upravo ne-pjesnički, nedjelotvoran, pasivan. Između onoga o čemu je pjevao i onoga kako

¹⁰ O uređivačkom profilu *Spremnosti* Mortigijja je Udbinim istražiteljima u jesen 1946. rekao i sljedeće: “U javnosti je i površnijem promatraču bilo vidljivo, da se ‘Spremnost’ ne samo po tehničkom izgledu i načinu uređivanja, već i po duhu pisanja razlikuje od drugog novinstva i da iskače pri usporedbi sa službeno proglašanim pogledima i smjernicama; i u tome je ključ uspjeha lista, koji broji sve više suradnika i povećava tiražu. (...) ‘Spremnost’ po načinu i duhu pisanja bježe nešto extra (izraz prigovarača). Do toga nije došlo slučajno, bio je to plod svjesnog nastojanja, da list postane i bude *nacionalističkim glasilom* na širokoj osnovi, a ne uskim stranačkim i *ideološkim*, kako se htjelo. (...) U kulturno-književnom dijelu lista vladala ‘anarhija’, kako se s negodovanjem znalo predbacivati. A ta ‘anarhija’ bila sloboda izlaganja, raznolikost pogleda i ocjenjivanja (kurziv autorov)”. Više o tome vidjeti u: Tias MORTIGIJA, *Moj životopis*, (prir. T. Macan), Zagreb 1996.

¹¹ M. MAGDIĆ, “Bit hrvatske moderne”, *Spremnost*, 3/1944., br. 132, 3.

¹² ISTI, “Od rieči do djela? Životni put Vladimira Nazora”, *isto*, br. 138, 3.

je živio nalazila se praznina; Magdić je govorio da “zieva provalija”. Čin odlaska u partizane bio je preokret, konkretno djelo, važna životna odluka starog pjesnika, završno uzbuđenje i konačna identifikacija sa snagom i životnošću vlastite pjesničke riječi. Veliki je uzor Nazoru, spominje Magdić, bio talijanski književnik Gabriele D’Annunzio i njegov “izlet u političku stvarnost”. Magdić citira ključno mjesto iz jednog Nazorova prijeratnog eseja u kojem se on divi D’Annunziju koji se u jeku Prvog svjetskog rata “ne više mlad, iako još pun starog poleta, snašao odmah i prešao od rieči na djelo”, odnosno “rieč pjesnikova – čak ni u ovo doba – ne pada u trnje i na kamenje”.¹³ Pokušavajući dublje zaći u Nazorove načine pretvaranja riječi u djelo, Magdić u stihovima *Pjesama partizanki* pronalazi djelatna simbolička uporišta za koja se odlučio Nazor u novoj sredini – “za sjekiru, požar i mržnju”, a poredba s motivima drugih partizanskih pjesnika svjedoči kako su i oni pjevali o sličnom. No, iza stihova opet nije stajalo konkretno djelo, Nazor je u partizanima bio tek političko-propagandna marioneta, manipulirani starac bez mogućnosti samostalnog odlučivanja. Kako primjećuje Magdić, u *Pjesmama partizankama* Nazor često spominje mladost u vezi sa svojom osobom. I Moša Pijade poistovjećuje Nazorovu odluku o dolasku u partizane s njegovim mladenačkim duhom, pa ga čak i naziva “najmlađim hrvatskim pjesnikom”. Bilo je to najobičnije dodvoravanje i tepanje infantilnom starcu i dokaz kako su boljševici, u skladu sa svojim lukavim metodama, znali gdje treba tražiti Nazorovu slabost. Infantilnost je ta koja je odvela Nazora u šumu i koja je upravljala tamošnjim njegovim koracima. Nazor nije bio D’Annunzio, on ga je samo pokušao oponašati, a “provalija” između riječi i djela postojala je i dalje, nije se smanjivala. “Tragično je, da je pjesnik Nazor izgubio vlast nad svojim činima u času, kada je možda želio riješiti trajni nesklad svojega života (...). Putem, kojim je pošao Nazor, ne rješavaju se ovakvi intimni problemi. Nazor nije riješio svoj problem ni na koji način, ali je i nehotice podcrtao značenje pitanja hrvatske intelektualne elite. Pripadati eliti znači nositi i odgovornost. (...) Danas se ovjerovljuje istinost tvrdnje, da između Rieči i Djela ne smije postojati provalija. Rieč narodne elite mora pripravljati puteve Djelu narodne ukupnosti. Neki pripadnici naše elite nisu o tome vodili računa. O tome nije vodio računa ni Vladimir Nazor, koji je na taj način prestao biti pripadnikom elite i postao oruđem u rukama čovjeka-gomile”.

Vrlo slična, gotovo identična razmišljanja o odgovornosti hrvatskoga intelektualca u kontekstu nacionalne recepcije i prakse marksizma pronaći ćemo u tekstu stanovitoga Verusa, zbog čega vjerujem da se iza toga pseudonima skriva Milivoj Magdić, no ako on i nije jedini stvarni autor, to je svakako dobro mjesto da se spomene taj intrigantni pogled na suodnos hrvatske ljevice i hrvatske književnosti.¹⁴ Naime, Verus smatra kako smrt Ivana Gorana Kovačića nije tragična, “ostavlja čovjeka hladnim”, jer on nije bio iskreni i vjerodostojni borac za lijeve političke ideale, osoba koja je u prihvaćanju marksizma posjedovala nužnu “doživljajnu podlogu”. Goranu je Kovačiću “ideologija služila samo kao kulisa za pokriće ambicioznih prohtjeva jedne osobe” i zato je teško odrediti “termin, kojim bi se dala točna oznaka za čitav ovaj kompleks”. Nasuprot njemu Verus postavlja Augusta Cesarca, čija je smrt tragična upravo zato što je njegov život bio iskreno, strasno i dosljedno prožet marksističkom doktrinom. Iako je umro zbog idejne krutosti svojih stavova, “nitko ne može znati, što se pri kraju života zbivalo u Cesarčevoj duši”. Verus vjeruje kako je Cesarec proživljavao tešku osobnu dramu, jer je postao svjestan svih kontradikcija do kojih ga je

¹³ Cit. iz Nazorova eseja *Kobna lađa, ili Carducci, D’Annunzio i Hrvati* iz 1932. (nav. prema Magdićevu tekstu).

¹⁴ VERUS, “Odgovornost hrvatskog intelektualca. Povodom jednog žalostnog slučaja”, *Spremnost*, 2/1943., br. 83, 2. Lasić pretpostavlja da je posrijedi kolektivni rad “u kojem su glavnu riječ imali Danijel Uvanović, Tias Mortigija i Milivoj Magdić, najumnije glave ovog glasila”, S. Lasić, *Krležologija*, 254.

dovelo njegovo ustrajavanje “kod jednom zauzete linije”. Što, pak, znači kad jaka osobnost uspije prevladati marksizam, kad on samo prođe pored njega, a da ne ostavi trajnije posljedice, pokazuje slučaj Miroslava Krležę, čija stvaralačka snaga nije nikako mogla prihvatiti jednu takvu uskogrudnu ideologiju. Smrt Ivana Gorana Kovačića koja “predstavlja samo jednu epizodu u kriminalnom zbivanju političkog polusvjeta današnjeg vremena”, poslužila je Verusu da upozori na važnost pravilnoga izbora životnog djelovanja i na odgovornost hrvatskog intelektualca u prijelomnim događajima: “Žalostan svršetak Gorana Kovačića, – kojega su kao djelatnog partizana ubili četnici – lišen je svakog smisla. Sigurno je, da on nije računao s takvim svršetkom. Možda je on naivno sanjao o nekom bielom konju... a takva su operetna vremena danas prošla. U težkom zbivanju današnjice nema mjesta za takva pubertetska ostvarenja. (...) Intelektualac treba predstavljati savjest svoga vremena i u naročito težkim razdobljima, kao što je ovo naše, raditi na spasavanju vriednosti, koje će i te kako trebati ovo napaćeno čovječanstvo. Smrt Gorana-Kovačića ima poslužiti kao opomena hrvatskim intelektualcima, da živjeti u ovom našem vremenu znači nositi i odgovornost”. Verus je u uvodu svoga napisa istaknuo kako su mnogi predstavnici mlade generacije hrvatskih književnika i kritičara nakon Prvog svjetskog rata umjesto ozbiljnog studiranja struke i njegovanja talenta radije prihvatili kojekakve surogate (prisjetimo se Magdićeva stava o surogatima i čovjeku-masi). Jedan od najutjecajnijih takvih surogata bio je marksizam, a “mudročću koja se crpi iz brošura, može se lagano steći uvjerenje o vlastitoj nepogrešivosti”. Marksizam je utjecao na dio hrvatske književne i književnokritičke proizvodnje. S druge strane, književnom je scenom u dobroj mjeri zavládala osrednjost, “čitava falanga takvih osrednjih (ili nikakvih) talenata” koji su mislili kako će im naziv i pozicija književnika omogućiti lakši uspon na društvenoj ljestvici. Među njima je, smatra Verus, bio i Goran Kovačić, pa njegov nestanak, u strogo književnom smislu, “ne predstavlja neki posebni gubitak za hrvatsku književnost”.

Idealnoga hrvatskog intelektualca Magdić pronalazi u Milanu Šufflayu, autoru romana *Na Pacifiku god. 2255*, u kojem je ovaj “rodoljub i zapadnjak” zacrtao temelje svoje misaone konstrukcije modernoga europskog društva, i svi su kasniji njegovi radovi samo razrada ideja i vizija koje je donio u “fantastičkom romanu”.¹⁵ Ako se želi poznavati i shvatiti Šufflayevu filozofsko-političku misao, a ona predstavlja “najčišći izdanak hrvatske misaonosti”, tada je nužno pomno proučiti značenje tog romana kao “obtužnice proti zapadnjačkih protivurječja i negativnosti” stvorenih mirovnim sporazumom u Versaillesu. Magdić ne analizira djelo s aspekta književne strukture; on kataloški, uz brojne citate, označuje one dijelove romana koji bi u nekoj budućoj i strožoj politološkoj/sociološkoj analizi bili ključni za gonetanje autorove kritičke vizije zapadnoga čovjeka, pravnog sustava, gospodarstva, religije i ideologije. Smisao Šufflayeva romana nalazi se u tome što on upravo tada, u prijelomnim povijesnim događajima, svojom gustom mrežom značenja i općom koncepcijom europskog društva otvara nove prostore hrvatske duhovnosti, a hrvatskim intelektualcima pokazuje kako se odgovorno (to znači angažirano i kritički) promišlja europska sadašnjost i budućnost s hrvatskim narodom kao usklađenim dijelom cjeline: “Ono mračno vrijeme, u koje je unosio svjetlost vidovnjak Šufflay, minulo je u nepovrat. Novo vrijeme, koje nastaje, nije u znaku malograđanskog izživljavanja plitkih iluzija, već vrijeme dramatskog zbivanja. Sviet se nalazi u prelomu, u bujanju novih životnih snaga, u oblikovanju sudbinskih

¹⁵ M. MAGDIĆ, “Na Pacifiku god. 2255. Značenje Šufflayeve koncepcije za današnje vrijeme”, *Spremnost*, 1/1942., br. 5, 4.

okvira. (...) njegovo hrvatstvo nije značilo negaciju Europe. Hrvatska je u njegovoj koncepciji sudbinski povezana s bielim Zapadom. Hrvat Šufflay čudesno se usklađuje sa Europejcem Šufflayem. To je naročito važno danas, kada više ne živimo u vremenu snenih slutnji, već smionih ostvarenja”. Ne treba zaboraviti da je Magdić to napisao početkom 1942., kada se sve činilo drukčije nego 1944., u godini u kojoj su nastali njegovi eseji o potrebi slobodnog oblikovanja mišljenja i nezavisne i samostalne kritike u književnosti, kulturi i društvu. Hrvatskoj se nakon propasti *novoga poretka* spremao neki novi Versailles, ne mnogo drukčiji od onoga protiv kojeg je – paradoksalno – u ime istinskog europejstva, nastupao Šufflay u svome romanu, a Magdić je to znao prepoznati. Pritom uopće nije bilo važno što je govorio kao politički analitičar, a ne kao književni kritičar.

Magdić nije bio književni kritičar, barem ne u smislu praktične, kontaktne kritike. Kada je pisao o književnosti, činio je to uvijek u kontekstu koji je išao izvan konkretnog estetskog čina. Magdićevi su eseji o kritici i književnosti dio njegovog specifičnog politološkog, pravnog i sociološkog diskursa, možda bi najbolje ali ujedno i najneodređenije bilo reći – njegove analize endehaške općedruštvene prakse. Magdiću je književnost jedna od poluga prodora intelektualca u stvarni svijet sadašnjice i budućnosti, a književnici su intelektualci koji dijele sudbinu svoga naroda i koji bi trebali biti uzori i voditelji toga naroda, ali ne na način oponašanja ideologije službene vlasti i političkih vođa, kako je to, primjerice, zahtijevao vlastima privrženi Ante Bonifačić u *Plavoj reviji*.¹⁶ Slično Platonovoj državi, intelektualci su idealni vladari ljudskih zajednica, ali samo ako su odgovorni i svjesni svoga posebnog mjesta u zajednici. Nazor je izgubio status intelektualca, jer se podredio utjecaju i vodstvu Ortegina čovjeka-mase, jer je dopustio da njime manipuliraju prosječni kadrovi boljševičke ideologije.

Magdićevi hibridni eseji upozorenje su i stanoviti oblik diskurzivnog prosvjeda, u uvjetnom prostoru publicističke/kritičke slobode, upućeni svima onima koji su mogli utjecati na aktualno stanje da ga promijene i učine boljim. Najodgovornija je, dakako, bila ustaška vlast, ali odgovoran je bio i svaki pojedinac koji nije smio olako pristati na puko nametanje zgotovljenih naputaka i pravila ponašanja te prihvaćanje lažne slike svijeta. Ili drukčije, u idealnom smislu: svatko bi trebao pronaći moguć način otpora i kritike postojećeg stanja. Svoju je intelektualnu dosljednost i odgovornost, svoje daljnje nepristajanje na slobodu šutnje, Magdić potvrdio nekoliko godina poslije, koncem 1947., nekoliko mjeseci pred smaknuće, kada je sudskim istražiteljima odlučno odgovorio kako ne vjeruje u budućnost Hrvatske u Jugoslaviji.¹⁷ Najmanje ga je to stajalo glave – novim je vlastima najviše smetala činjenica što je bivši marksist opetovano odbijao prelazak na njihovu stranu, što je ostao dosljedan svojoj prijeratnoj odluci da s komunistima više ne želi imati nikakve veze.

O pukotinama u slici endehaške zbilje, zasad toliko.

¹⁶ Ante BONIFAČIĆ, “Na vratima nove književnosti”, *Plava revija*, 2/1942., br. 8, 305.-309. Već sam početak teksta, u kojem se konstatira da “totalitarno, ustaško shvatanje života ne može odijeliti materijalni napredak od duhovnoga”, daje naslutiti okvire temeljnih zahtjeva koji se postavljaju pred književnike u NDH. Ističući mjesto vođe koji u novom hrvatskom društvu autoritativno zapovijeda ljudima a istodobno služi nacionalnim idejama, Bonifačić i književnike vidi dijelom narodnoga vodstva. Osvajanje nacionalnoga prostora postiže se podjednako “krvlju i duhom”, pa su književnici obavezni da u tome pomognu tako što će “narodni ideali opet postati intimne pjesničke teme kao što su to bili kod svih naših velikih pjesnika u prošlosti”. Tek kada dođe do stapanja umjetničkoga izraza s voljom državne vlasti, a nju oblikuju i opet sami književnici kakvi su Pavelić i Budak, moći će se govoriti da “postupno *riječ* postaje *djelo*, književnost dobiva javnu službu, priznatu i nagrađenu od države”. Od hrvatskih književnika traži se ozbiljan, osviješten i aktivan pristup vremenu, naročito zabacivanje dekadencije i boemštine.

¹⁷ Niko VASILJ, “Moja sjećanja na Milivoja Magdića”, *Hrvatska revija*, 13/1963., br. 2, 198.-200.; H. D. [Lav ZNIDARČIĆ], “Sudjenje pok. Milivoju Magdiću”, *isto*, 15/1965., br. 3, 292.-293.

ON LITERATURE AND IDEOLOGY IN MILIVOJ MAGDIĆ'S ESSAYS IN *SPREMNOST*

Summary: In a controlled space of public communication at the time of the Independent State of Croatia there were authors and their texts in which thematic and semantic *cracks* led to critical remarks regarding the relationship between ideology, government and culture. The research of literary-critical discourse during the four war years also shows that in a historical – which inevitably includes literary-historical – observation there are no one-dimensional, black and white perceptions, preconceptions and final conclusions. Croatian literary criticism has never been only and exclusively reviewing of a certain literary work, but also of a social context or at least of its important part. A reliable guide for this claim are its notable representatives from Stanko Vraz to the present. An informed and conscientious (possibly even brave) critic-intellectual is not shut in an ivory tower, he is not familiar with a poetic *isolation perfection*, but looking closely at life around him, he is trying to incorporate his studies and analyses of an interest-subject *core* and life's (ideological, political) *shell* into specific views on literature. In these terms literary criticism at the period of the Independent State of Croatia is showing its recognizable critical face significantly departing from a predictable and expected mask of regime suitability and mere glorification of authority in power. Discussing literary and art issues (or precisely hiding behind them!), literary critics-intellectuals used to direct critical arrows to the very guardians of Croatianhood, as the Ustasha government used to flatter itself. One of them, in many ways specific, was also Milivoj Magdić, an ex-Communist, but at the same time dissatisfied with the actual regime. In a selection of his essays published in a weekly *Spremnost* (1942 – 1945), we will try to outline the boundaries of the critical space of freedom, ie those thematic-semantic and meaningful cracks that noticeably cut into an apparently stable, firm and monolithic way of thinking regarding the relationship and the position of literature/culture and government.

Keywords: Milivoj Magdić, weekly *Spremnost*, Croatian literary criticism, ideology, literature at the period of the Independent State of Croatia, Vladimir Nazor, Milan Šufflay

Literatura

- Višeslav ARALICA, *Matica hrvatska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2009.
- Branimir DONAT, *Politika hrvatske književnosti i književnost hrvatske politike*, Zagreb 1998.
- Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike*, Zagreb 1995.
- Dubravko JELČIĆ, *Književnost u čistilištu*, Zagreb 1999.
- Ivan KOŠUTIĆ, *Radanje, život i umiranje jedne države. 49 mjeseci NDH. Prva knjiga. 25. III. 1941. – 10. IV. 1943.*, Zagreb 1997.
- Stanko LASIĆ, *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krležu. Knjiga treća. Miroslav Krležu i Nezavisna Država Hrvatska (10. 4. 1941 – 8. 5. 1945)*, Zagreb 1989.
- Trpimir MACAN, *Spremnost 1942–1945*, Zagreb 1998.
- Ivica MATIČEVIĆ, *Prostor slobode. Književna kritika u zagrebačkoj periodici od 1941. do 1945.*, Zagreb 2007.
- Tias MORTIGIJA, *Moj životopis*, Zagreb 1996.
- José ORTEGA Y GASSET, *Pobuna masa*, Zagreb 2003.
- Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.–1945.*, Zagreb 1997.

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.

**Zbornik radova s međunarodnog
skupa Desničini susreti 2011.**

Uredili

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2012.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 6

Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras
Igor Ranić

Uredništvo

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina
Bojan Đorđević
Branimir Janković

Recenzenti

Damir Agičić
Zvonko Kovač
Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomogli su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport grada Zagreba*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2012., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-7782-16-0

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Nenad B. Kunštek

Lektura
Ivana Filipović Petrović
(tekstovi na hrvatskom jeziku)

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Ana Pojatina

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
srpanj 2012.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 811798.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

INTELEKTUALCI I RAT 1939. - 1947.

Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA